

İSMAYIL BƏY NAKAMIN LİRİKASINDAN

Şəfiqə Abdullayeva,
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
"Beynəlxalq əlaqələr" şöbəsinin elmi işçisi
E-mail: shayiq.153@mail.ru

İsmayıl bəy Nakamın (1839–1908) əsərlərini tanıdığca şairin lirikasının zənginliyi, ictimai-siyasi baxışlarının xalqla bağlılığı bizi düşündürməyə, onu daha ətraflı tanımağa sövq edir. Araşdırma zamanı şairin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı üzə çıxan məlumatlar göstərir ki, Nakam xalqın sevimlisi olduğu üçün daim tədqiqatçıların da maraq dairəsindədir. Əsərlərindən aldığım təsir nəticəsində qəlbimdə qəribə hisslər oyandı, sanki onunla bir aləmdə yaşadım, dövrünün naqisliklərinin, nadanlıqlarının şahidi oldum... və Nakam mənim ən böyük idealıma çevrildi. Saf, səmimi, vicdanlı, əsl insan xarakterini özündə birləşdirən, yaxşı və pislilikləri görəndən sonra ətraf aləmlə küskünlük əvəzinə içindəki bu qədər acı ilə bərabər, gördüyü haqsızlıqlarla da barışmağı bacaran, tanıdığımız qədər hər sahədə addımları və sözü olan şairin arzuladığı "bu gün"ü görmədiyinə təəssüf edirik.

Ədəbiyyatşünas Kamil Adıgözinov Nakamın ədəbi irsi ilə bağlı ardıcıl tədqiqatlar aparmış, şairin yaradıcılığını hər zaman diqqət mərkəzində saxlamış, daha çox araşdırma məlumatları vasitəsilə oxuculara çatdırmışdır (1). Göründüyü kimi, Nakamın maraqlı bir şair olduğunu göstərən faktlar, əhatəsində çoxlu sayda sənət dostlarının olması, şeirləşmələri, məktubları onun "xalq içində" tanınmasına (yanlış məlumatlar nəzərdə tutulur) yetərli sübutdur.

İsmayıl bəy Nakamı tanımaqdan ötrü M-375 şifrli əlyazmada "Divan"ına saldıdığı "Bilinmədi qaldı" qəzəli ilə tanışlıq zamanı – ah-nalənin səbəbinin nə olduğunu bu misraların təhlili ilə dərk edəcəyik – doğrudan da bu qənaətə gəlirik ki, bəzi mətləblər bilinmədi, qaldı. Bu qəzələ bənzər çox şeirlər işlənib, lakin hər kəs öz fikirlərini qələmə alıb. F.B.Köçərli "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" (2, 285) kitabında şeirin "bəzi sözlərinə", baxmayaraq ki bir sıra iradlar tutmuşdur, məsələn, səhifə 285-də "Günhi-qəmi-can" sözündə günh – bir şeyin sonu deməkdir, amma yazır ki, qəm ancaq canda, ürəkdə olur, fikrimizcə, qəm, kədər insanın gözündə, oturuşunda, duruşunda, yerləşində belə özünü göstərir. Hətta insan qəmli halında hər şeyə qarşı etinasızlıq göstərir, heç nəyə həvəsi olmur, kefi pozulur, könlü ovunmur. Nakam birinci misrada fəğan etsə də, "canda olan qəmin sonu bilinmədi qaldı" – deyimi ilə qeyri-müəyyən durumu təsvir edir. Bununla belə, mətnin izahına ehtiyac duyulur. Şeir o qədər gözəl qələmə alınıb ki, bəzi suallara cavab verə, şai-

rin təfəkküründəki kimi çatdırma bilməsək də, misraların köməyi ilə fikirlərini izləyək:

Bilinmədi, qaldı

Fəğan ki, günhi-qəmi-can bilinmədi, qaldı,

Təvəqqeyi-dili-nalan bilinmədi, qaldı.

Simati-dəhrdə hər kəs nəсібini buldu,

Nəsibi-zümreyi-rindan bilinmədi, qaldı.

Cəfayi-fırqəti-canan bilindi muybəmu,

Səfayi-vasl kəməkan bilinmədi, qaldı (4, 194 q).

Müəllif dövründən narazılığını bildirmək üçün sufizmə müraciət etməyi lazım bilmişdir. Ə.Səfərli və X.Yusifov "Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı" kitabında yazırlar: "Feodal orta əsrlərinə müxalifətən fəlsəfi ifadəsi olan sufizm ürfan, təsəvvüf isə zamanəyə meydan oxuyaraq, təbiəti və insanı kəşf" edərək ona səcdə edir, həsrətlə ona can atır, qeyri-insani sədləri uçurub-dağıtmağa, yandırır-yaxmağa çalışır. O, Allahla insanı birləşdirir, eyniləşdirir, vəhdətdə götürür ki, insanın Allah qədər uca olduğunu desin, əsaslandırсын, zahidlər (ibadətlə məşğul olan adam) dünyasını yandırır-yaxsın, inkar etsin" (3, 226–227).

Bu hissələrlə əlaqədar fikir açıqlamağı lazım bildik: içərisində Allah zərrəsi olsa da, bəndə Yaradıcısı qədər saf deyil, yəni onu Xalqla eyniləşdirmək fikri o zaman doğru olar ki, insan kamillik yolunu tutsun. İnsan sınaq dünyasında tanındığından bu fikrə gəlirik (oğru, yalançı, fırıldaqçı, cinayətkar, fitnəkar, riyakar, qeybətçi, tamahkar olduğu üçün). Hər bir şəxs bəlkə də özünü saf bilir, əslində, kənardan baxılarkən qiymətini alır. İnsan faili-muxtar olsa da, özbaşına deyil, o, Allaha məxsusdur.

F.B.Köçərli fikrini belə izah edir: "Əgər 2-ci misrada "təvəqqe"nin əvəzinə arizuyi-dil, təmənnayi-dil, hali-dil kimi kəlmələrdən birisi qoyulsaydı, şeirdə eyib olmazdı" (2, 285). Köçərlinin "təvəqqeyi-dili-nalan bilinmədi, qaldı" misrası ilə bağlı fikrinə cavabı izləyək: "Şeirin ikinci misrasında deyilir ki, təvəqqə etsə də, yalvarsa da, "ağlar qəlbinə" cavab tapmamasının mənası – bilinmədi, qaldı (yəni bu ah-nalənin nə üçün, nəyə görə cavabı yoxdur?); bu dünyavü aləmdə hər kəs qismət payını tapdı, dərvişlərin, sufilərin qisməti, dərdi bilinmədi, qaldı (yəni sufilərin dərdi, niyyəti o dünya arzusudur); cananın sevgilisindən ayrılığının əzabı (ayrılıq əzabının səbəbi) bütün

təfərrüatı ilə bilindi, öz sevgilisinə qovuşma vüsali isə necə var idi, bilinmədi, qaldı.

*Cahanda hər mərazə bir əlac olub peyda,
Fəraq dərdinə dərman bilinmədi, qaldı.
Kitabi-eşqdə dərki-üqul əcz bulub,
Həzar nükteyi-pünhan bilinmədi, qaldı.
Bilindi qisseyi-ələm səbahi-həşr oldu,
Hekayəti-şəbi-hicran bilinmədi, qaldı.
Kimin əsiri, kimin namuradiyəm, Nakam,
Nədir bu etdiyim əfğan, bilinmədi, qaldı (4,194 q).*

Dünyada hər dərdə bir əlac zühur etmiş (meydana çıxmış, bilinmiş), bu ayrılıq dərdinə dərman isə bilinmədi, qaldı (yəni insanın doğulub ölməməyinə səbəbi yoxdur); eşqin kitabını dərk etmək üçün ağllar aciz qaldı, min gizli məna bilinmədi, qaldı (bir insan ömrü yetməz ki, bu mənalara aydınləşsın, odur ki çox sirlər bilinmədi, qaldı). Aləmin hekayəti məlum oldu, səhər qiyamət qopdu, ayrılıq gecəsinin hekayəti bilinmədi, qaldı (burada insanın nə üçün doğulub ölməyi nəzərdə tutulur); kimin əsiri, kimin arzusuna yetişməyənəm, bu ahü-fəğan nədir, bilinmədi, qaldı (anlamadım, nəfsimin əsiriyəm, yoxsa Allaha qovuşmağımın əsiriyəm)". (Şeirdə göstərilən sözdən sonrakı 1, 3 rəqəmləri lüğətdəki həmin sözün bu işarəyə aid olmasındır.)

Divanda 39a vərəqindəki 107-ci qəzəlin şərhini verməyi də lazım bildik. Burada şair mübaliğədən istifadə etməklə poetik lövhələr yaratmışdır. Şeir qısaldılmışdır. İzləyək:

*Dəmadəm bəzmara fəryada kim, ağaz edər bərbət,
Güruhi-aşiqi-əğyardan mümtaz edər bərbət.
Tənimdə eyləyür avaz rəglər şiddəti-qəmdən,
Necə kim, şiddəti-mizrabdan avaz edər bərbət.
Edər təqrir halın öylə hüznalud sövt ilə
Ki, guya etməyə izhar sövtin naz edər bərbət...*

Məzmun belədir: "Saz hər zaman fəryadı ilə məclisi bəzəyərək başlanğıc qoyar; saz, yad aşıqların böyük dəstəsini başqalarından

fərqləndirər; bədənimdə damarlar qəmin şiddətindən səs eyləyir; necə ki mizrabdan səda edər saz; izhar edər halın qəm bulaşmış səs-səda ilə; ki, guya sədanın izharına naz edər saz; hər dəm surətində yavaş səslə oxuyaraq iniltisi ilə ürək qovurmaqla, canda olan kədərdən yanan eşq əhlini yenə tərənnüm edər saz; qəm gətirən gözəl maraqlı söz ilə hərdən bir işarə ilə məqsədi anladaraq bir azca sirri icad edər saz; saz, mənim kimi bir telin eşqinə mübtəladır guya; ki, hər telində min sazın ahəngi nalə edər; Nakam, qarşılıqlı sevgi yeri olan keyf məclisində sazın nalə səsi ürəyimi kədər məkanından sevincə pərvazlandırır".

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yaşamış şairin evi, həyatı bu günə qədər mövcuddur. Çox təəssüf ki, bərpa olunmadan qalmışdır. Seyid, imam Nakamın adını daşıyan kitabxanada şairin büstü qoyulmuş və altında təvəllüd və vəfat tarixi (1841–1906) göstərilmiş, bu misralar haqq edilmişdir: "Alimdən, elmdən və hünərdən zövq almayan kəs bəşəriyyətin yaramaz övlədidir". Yaşadığı evin bəreləfində isə 1829–1908-ci il yazılmışdır. Bu böyük səhv diqqətimizdən yayınmadı, buna laqeydlilikmi deyək, etinasızlıqımı, bilmirəm! Nakamla bağlı şəkillər topladıq, qədim adı Nuxa olan Şəki kimi bir şəhərin belə sənətkara, yəni xalqı üçün (bildiyimizcə, o hətta yaxın, ətraf rayon və kənd camaatının qayğısını çəkmiş, çox işlər görmüşdür) böyük işlər görmüş şairə bu cür qiymət verilməsi düzgün deyildir. Doğru demişlər: "Sənə inandığım dağlar, sənə də qar yağarmış". Desək ki heç kəs unudulmur, bəs şair öz yurdunda unudulmuşdurmu?

Qeyri-adi tarixi simaları, şəxsləri bir tarixi fakt, mənəvi xəzinə kimi qoruyub saxlamaq həmin xalqın zəngin mədəniyyətə malik olduğunun, köklü keçmişinin göstəricisidir. Yəni köhnə el adət-ənənələri misalında bu ədəbi aləmin aynası olan şəxsiyyətlərin hər zaman bir nümunə kimi xalqa tanidilməsi, onlarla fəxr edilməsi bu xalqın varlığının sübutu deməkdir. İnənirəm ki, İsmayıl bəy Nakamın vətəninə onun abidəsi ucalacaq, Azərbaycanın sevimli şairinin arzuları həyata keçəcəkdir. ♦

Ədəbiyyat

1. Adışirinov Kamil. İ.b.Nakamın həyat və yaradıcılığı. Avtoreferatı. Bakı, 2013. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu.
2. Köçərli Fəridun bəy. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları. II c. Elm nəşriyyatı, 1981-ci il.
3. Səfərli Ə., Yusifov X. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, Maarif nəşriyyatı, 1982.
4. İsmayıl bəy Nakam. M-375 şifrlı əlyazma. "Divani-Nakam" əsəri, 1896. Nuxa, AMEA M.Füzuli adına Ə.İ.

Резюме

В этой статье повествуется о лирике, газелях Накама. Даются сведения о роли, сравнительный анализ нескольких газелей и газели со стихосложением "Билинмеди, калды", "Бэрбэт", а так же выявляются общественно-политические взгляды, имеющиеся в ней.

Ключевые слова: исследователи, впечатления, определения, мастер, мысли, уд.

Summary

This article deals with Ismayil beg Nakam's lyric and ghazals. Besides, comparative analysis of the several ghazals including "Bilinmedi qaldı" and "Berbet" ghazals of the poet are given in the article. Poet's main goal in writing these ghazals is his social-political views and these features are reflected in the article.

Key words: researchers, impression, define, artists, thoughts, oud.